

Ortak Dilimiz
EZAN

Kitabın Adı

Ortak Dilimiz Ezan

ISBN

978-605-7565-35-8

Basım

1. Baskı / Aralık 2018

Yayın ve No

Nida Akademi: 7

Yayın Yönetmeni

Mehmet Kurşunlu

Mizanpaj

Mahmut Öztürk

Editör

Doç. Dr. Mahmut Öztürk

Kapak

Sadık Enes Erkut

Yayın

**Nida Yayıncılık Dağıtım
Pazarlama İç ve Dış Ticaret
Ltd. Şti.**

Sertifika No: 27580

Balaban Ağa Mah. Büyük Reşit
Paşa Cad. Yümnü İş Merkezi No:
16/11 Fatih/İstanbul
Tel: 0212 527 93 86

Faks: 0212 635 03 58

nida@nidayayincilik.com.tr

Baskı

Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.

Sertifika No: 12266

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11
Bağcılar/ İstanbul
Tel: 0212 446 88 46

nidayayincilik.com.tr

© 2018 Nida Yayıncılık

Her hakkı mahfuzdur. Tanıtım dışında kaynak göstermek suretiyle kısa alıntılar hariç, yayıncının yazılı izni olmaksızın yayımlanamaz; görsel, işitsel ve elektronik ortamlarda kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. Kitapta yer alan bölümlerin hukuki sorumluluğu ve bütün telif hakları yazarlarına aittir.

Nida | Elvan | Bang | Akademi

Nida
Çocuk

İslâm Tarihinde Ezanın Teşrii ve İlk Müezzinler

Ömer Sabuncu*

Giriş

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) yaşadığı Arap Yarımadası'nda farklı inançlara sahip topluluklar bulunuyordu. Bunlar Müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlardan oluşuyordu. Çok az sayıda da tevhid inancı üzerinde yaşamaya gayret eden Hanifler bulunuyordu. Mekke, Medine ve Tâif civarında ise Yahudiler ve Araplar yaşamaktaydı. Farklı inançlara mensup bu kişilerin ibadet vakitlerini ya da kendilerince önemli kabul edilen şeyleri duyurmak için bazı uygulamaları bulunmaktaydı. Bunları kısaca şöyle ifade etmek mümkündür: Hristiyanlarca "nâkûs" denilen, şimdiki çan yerine kullanılan, üzerine bir çomakla vurularak ses çıkarılan bir tahta parçası kullanılıyordu. Yahudiler ise Şebbûre denilen boruyu öttürerek mensuplarını ibadete veya toplantıya çağırıyorlardı. Ateş yakılması da bölge insanının yabancı olduğu bir haberleşme türü değildi. Câhiliye dönemi Araplarda belirli durum ve zamanlara işaret olması için ateş yakma geleneğinin bulunduğu bilinmektedir. Taberî, tefsirinde; câhiliye döneminde Arapların bela ve sıkıntının arttığı zamanlarda, savaş durumlarında, yağmurun geciktiği kıtlık dönemlerinde kurbanlıklar hazırlayarak toplanıp ateş

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

yaktıklarını, dua ve tazarruda bulduklarını kaydetmektedir. Bunların yanı sıra bayrak dikilmesi de dikkati çekmek için kullanılabiliyordu.¹

Namaz Mekke’de farz kılınmasına rağmen Müslümanlar ezana ihtiyaç duymamışlardı. Çünkü açıktan ve cemaat halinde namaz kılınabilecek ve namaz ilanı yapılabilecek bir ortam mevcut değildi. Bu ihtiyaç Medine’de ortaya çıktı.² Müslümanları namaza çağırmak bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığında Hz. Peygamber sahâbe ile istişare etti. Saydığımız bu örnekleri uygulama teklifleri Hristiyan, Yahudi ve Mecusî adetleri olduğu için Allah Resûlü tarafından kabul edilmedi. Abdullah b. Zeyd b. Sa’lebe ve Ömer b. el-Hatâtâb’ın konu ile ilgili gördükleri rüyayı Hz. Peygamber’e anlatmaları üzerine Allah Resûlü Abdullah’a, gördüklerini Bilâl’e öğretmesini emretti. Rüyada görüldüğü üzere okunan ezan günümüzde de aynı şekilde okunmaya devam etmektedir.

1. Ezanın Sözlük ve Terim Manaları

Ezan kelimesi sözlükte bir mastar olarak bildirmek, duyurmak, ilan etmek ve çağrıda bulunmak anlamlarına gelir.³ Dinî bir terim olarak ise farz namazların vaktinin geldiğini, nas’la belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder. Aynı kökten gelen müezzin “ezan okuyan kimse”, mi’zene de “ezan okunan yer” (minare) demektir.

1 Musa Bilgiç, *Buhârî’nin el-Câmiu’s-sahîh’indeki Ezanla İlgili Rivayetlerin Hadis Tekniği ve Yorumu Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 13.

2 Adnan Demircan, *Siyer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 313.

3 Muhammed b. Mükerrem el-İfrikî el-Mısırî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3. b (Beirut: Dâru İhyâü’t-türâsü’l-Arabî, 1419/1999), 1: 107.

Ezan kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde “bildiri, ilâm” mânasında geçerken⁴ terim anlamında ezana nidâ kökünün türevleriyle iki âyette⁵ işaret edilerek öneminden bahsedilmesi Kur'an tarafından onaylandığını göstermektedir. Ezan sözlük anlamında ve çeşitli fiil kalıplarıyla yedi âyette,⁶ müezzin de yine bu çerçevede “çağrıcı, tellâl” mânasında iki âyette⁷ yer almaktadır. Hadislerde ise ezan kelimesi terim anlamında hem isim olarak hem de çeşitli fiil kalıplarıyla sıkça geçmektedir.⁸

Mana ve muhtevası bakımından ezan hem namaz hem de İslâm için bir çağrıdır. Yani ezan vasıtasıyla insanlar bir taraftan namaza çağrılırken diğer taraftan İslâm'ın üç temel ilkesini oluşturan Allah'ın varlığı ve birliği, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğu ve asıl kurtuluşun ahiret mutluluğunda bulunduğu gerçeği açıklanmış olur. Yer küresinin güneş karşısındaki konumu ve kendi çevresinde dönüşü ile namaz vakitlerinin oluştuğu göz önünde bulundurulduğu takdirde Müslümanların bulunduğu her noktada günde beş defa okunan ezanın kesintisiz devam ettiği, bu ilâhî mesajın günün her anında yeryüzünden yükseldiği anlaşılır.⁹

4 “Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resûlünden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer yüz çevirseniz bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed!) o kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!” (et-Tevbe 9/3).

5 “Siz namaza çağırdığınız vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu şüphesiz onların akılları ermeyen bir toplum olmalarındandır.” (el-Mâide 5/58); “Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.” (Cum'a 62/9).

6 Örnek olarak bkz. el-Bakara 2/279; el-A'râf 7/167; el-Hac 22/27.

7 el-A'râf 7/44; Yûsuf 12/70.

8 Abdurrahman Çetin, “Ezan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 36.

9 Çetin, “Ezan”, 37.

2. İslâm'da Ezanın Teşri'i

Ezanın ilk defa ne zaman okunmaya başlandığına dair farklı rivayetler bulunsa da kanaatimizce İbn İshâk'ın ezanın hicretin 1. yılında okunduğuna dair görüşü daha makuldür. Halife b. Hayyât ezanı hicretin 1. yılının son hadisesi olarak kaydetmiştir.¹⁰ Vâkıdî hadisenin hicretin 2. yılında olduğunu zikreder.¹¹ Ezanın, kible Kâbe'ye çevrilince okunmaya başladığı da rivayet edilmektedir.¹²

Hz. Peygamber zamanında ezan emredilmeden önce Müslümanlar “es-Salâtu câmi‘a” (Haydin cemaat namazına/Namaz için toplanın!) ifadeleriyle namaza çağırılırdı. Hz. Peygamber Müslümanların namaza davet edilmesini önemsiyordu. Bunun için neler yapılabileceğini sahâbe ile istişare etti. Bazıları, “Yahudilerin yaptığı gibi boynuz şeklindeki bir boruyla çağıralım”; bazıları, “Hristiyanlar gibi çan çalalım” dediler.¹³ Mecûsîlerin ateş yakması gibi bir ateşle çağırmayı dahi teklif edenler oldu. Hz. Peygamber “Doğrusu, insanlara namaz vaktinin geldiğini bildirmeleri için Medine'nin tepelerine bazı adamlar göndermeyi düşündüm. Hatta çan çalmayı bile düşündüler.” dedi. Hz. Peygamber bunlardan hoşlanmadı; adı zikredilenlerin hiçbiri sahâbenin de içine sinmedi.¹⁴ Başka bir inancın alametini kullanmak başta Hz. Peygamber olmak üzere son din mensuplarına uygun görünmüyordu. Bu istişareler devam ederken bu sıkıntıyla

10 Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Târih*, 2. b (Riyad: Daru Taybe, 1405/1985), 56.

11 Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 3. b (İnsan Yayınları, 2011), 464.

12 İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2. b (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 1: 189.

13 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 189.

14 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Misrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ - İbrahim el-Ebyârî- Abdü'l-Hafiz Şiblî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 2: 508.

dertlenen Abdullah b. Zeyd b. Sa‘lebe isimli sahâbî evine geldi. Evdekilerin ona akşam yemeği teklifine Abdullah, yemek yiyecek durumda olmadığını; Resûlullah’ın namaz konusunda çok tedirgin olduğunu gördüğünü ifade ederek yemek yemeden yattı. Rüyasında, Mescid’in tavanında duran ve üzerinde yeşil elbiseler bulunan bir adam gördü. Adam ezan okudu, sonra biraz oturdu. Sonra kalkıp namaz kıldı.¹⁵

Başka bir rivayete göre: Abdullah rüyasında üzerinde iki tane yeşil elbise; elinde bir çan bulunan bir adamın yanından geçtiğini gördü. Kendisine, “Bu çanı satıyor musun?” dedi. Adam, “Çanı ne yapacaksın?” deyince, “Onu çalarak insanları namaza toplamak için satın almak istiyorum.” cevabını verdi. Adam, “Sizin için daha hayırlı olan bir şeyi sana anlatacağım.” diyerek ezan okudu.¹⁶

Abdullah ertesi gün Allah Resûlü’ne gelerek gördüğü rüyayı ona haber verdi. Bu gelişmeden memnun olan ve sesle müminleri namaza çağırmayı uygun bulan Hz. Peygamber, Abdullah’a rüyada öğrendiklerini Bilâl’e öğretmesini emretti.¹⁷ Hz. Peygamber, Bilâl’in sesinin uzaklara gideceğini ifade ederek ezanı onun okumasını istedi.¹⁸ O da emredilene yaptı. Ezanı duyduklarında insanlar Mescid’e yöndiler. Sonra Hz. Ömer geldi ve “Vallahi, onun gördüğü rüyanın aynısını gördüm.” deyince Resûlullah, “Allah’a hamd olsun; bu daha sağlam oldu.” dedi. Ayrıca Ömer’e, “Neden bana gelmedin?” dedi. Ömer, “Ya Resûlallah! Birisinin onu benden önce söylemiş olduğunu görünce utandım.” dedi.

İbn Sa‘d’da geçen başka bir rivayete göre Abdullah geceleyin Allah Resûlü’nün kapısını çalarak gördüğü rüyayı

15 İbn Sa‘d, *Tabakât*, 1: 190.

16 İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 2: 508.

17 Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 56.

18 İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 2: 509.

ona haber verdi. Allah Resûlü Bilâl'e ezan okumasını emredince Bilâl namaza davet için ezan okudu. İnsanların ne ile namaza çağrılacakları o gün anlatıldı. Ezan okunmaya başladıktan sonra daha önce namaza çağrı için okunan "es-Salâtu câmi'a" nidası, yeni gelen bir emir ya da ilan edilecek bir fetih haberi söz konusu olduğu zaman söylenmeye başladı. Namaz vakti olmazsa bile "es-Salâtu câmi'a" denilirdi.¹⁹

Ezanı rüyasında gören Ebû Muhammed Abdullâh b. Zeyd b. Sa'lebe el-Ensârî'dir (ö. 32/653). Abdullah b. Zeyd İslâm'dan önce okuma-yazma bilenlerdendi. O dönemde okuma-yazma bilenlerin sayısı oldukça azdı. Abdullah, Ensâr'dan yetmiş kişi ile birlikte İkinci Akabe biatinde bulunmuştu. Hz. Peygamber ile birlikte Bedir, Uhud, Hendek ve diğer savaşların tümüne katıldı. Mekke'nin fethinde Benî el-Hâris b. el-Hazrec'in bayrağını taşıdı. Abdullah, hicretin 32. senesinde altmış dört yaşında Medine'de vefat etti. Cenaze namazını Hz. Osman kıldırdı.²⁰

Ensar'ın Hazrec koluna mensup olan Abdullah, ezanı rüyasında gördüğü için "Sâhibü'l-ezan" diye meşhur olmuştur. Ahmed b. Hanbel, *Müsned* adlı eserinde Abdullah b. Zeyd hadisleri öncesinde koymuş olduğu başlıkta onu bu şekilde "Sâhibü'l-ezan" yani "Ezanın sahibi" olarak nitelmiştir.²¹ Bazı rivayet zincirlerinde de "Râî'l-ezan" yani "Ezanı rüyasında gören" şeklinde vermiştir.²²

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in, "Bu sâdik bir rüyadır" dedikten sonra ezanın sözlerini Bilâl'e öğretmesini emrettiği hadis dışında Abdullah'tan rivayet edilmiş başka bir hadisin

19 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 190.

20 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 406.

21 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1420/1999), 26: 395.

22 Heyet, *Hadislerle İslâm*, 1. b (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 2: 306.

bulunmadığı kaydedilmekte ise de İbn Hacer ondan gelen altı veya yedi kadar hadisi müstakil bir cüzde toplamıştır. Rivayetleri Kütüb-i Sitte'nin dört Sünen'inde yer almıştır. Uhud Savaşı'nda şehit düştüğüne dair rivayet ise zayıf kabul edilmiştir.²³

3. Ezana Karşı Yahudi ve Müşriklerin Tepkisi

Ezanın teşrii ile birlikte Medine'de ezan okunmaya başlanınca müşrikler ve Yahudiler daha önce hiç duymadıkları bu ses karşısında çok şaşırdılar, Müslümanlar namaza kalktıklarında özellikle Yahudiler gülüp alay ettiler ve “Kalktılar kalkmaz olsunlar, kıldılar kılmaz olsunlar, rükû ettiler etmez olsunlar, daha önce hiç duymadığımız bir şey uydurdular; ne çirkin ne kötü şeydir.” dediler. Bunun üzerine “Allah'a çağırın, sâlih amel işleyen ve kuşkusuz ben Müslümanlardanım diyen kimseden daha güzel sözlü kimdir?” (Fussilet 41/33) âyeti nazil olmuştur.²⁴

4. Ezan Metni

Ezan metni ilk dört tekbir hariç ikişer defa tekrarlanan 7 ibareden oluşmaktadır. Ezan sözleri şu şekildedir:

اللهُ أَكْبَرُ - اللهُ أَكْبَرُ اللهُ أَكْبَرُ - اللهُ أَكْبَرُ -
 أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ - أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ
 أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ - أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ
 حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ - حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ
 حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ
 الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ - الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ

23 İsmail Lütfü Çakan, “Abdullah b. Zeyd b. Sa‘lebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 144.

24 Bilgiç, *Buhârî'nin el-Câmiu's-sahih'indeki Ezanla İlgili Rivayetler*, 14.

[Sadece sabah ezanında okunur]

اللَّهُ أَكْبَرُ - اللَّهُ أَكْبَرُ
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Ezan sözlerinin Türkçe anlamı

Allah en büyüktür (4 defa)

Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet ederim (2 defa)

Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet ederim (2 defa)

Haydin namaza (2 defa)

Haydin kurtuluşa (2 defa)

Allah en büyüktür (2 defa)

Allah'tan başka ilah yoktur (1 defa)

Sabah ezanında, “Hayye ale'l-felâh”tan sonra iki defa, “es-Salâtü hayrun mine'n-nevm” (namaz uykudan hayırlıdır) sözü tekrarlanır.

Sabah ezanındaki “الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ” kısmını Bilâl ezana ilave etti. Hz. Peygamber de uygun gördü. Aslında Abdullah b. Zeyd el-Ensârî'ye gösterilen ezanda bu kısım yoktu.²⁵ Konu İbn Mâce'de şu şekilde geçmektedir: “Bilâl, Hz. Peygamber'in evine gelir. Sabah namazını haber verir. Ancak kendisine Hz. Peygamber'in uyuduğu söylenince “الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ” (Namaz uykudan daha hayırlıdır.) der. Resûlullah bunu güzel karşılayıp memnuniyetini dile getirince sabah ezanına dâhil edilmiştir.”²⁶

Hz. Peygamber ezan okunurken sözlerini tekrar ederdi.²⁷ Muâviye'nin müezzinin ezanını dinlediği ve sözlerinin

25 İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 191.

26 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Dârul-cil, beyrut t.y., “Salat”, 3.

27 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'ffî el-Buhârî (ö. 256/870)

aynısını söylediği; müezzin, “Hayye ale’s-salâ” [haydin namaza] sözüne gelince “Lâ havle velâ kuvvete illa billâh”; sonra da “Resûlullah’ın böyle söylediğini işittim.” dediği rivayet edilmektedir.²⁸

Ezanın bitiminden sonra Hz. Peygamber’in öğrettiği ve şefaatine vesile olacağını haber verdiği şu dua okunur:

اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلاة القائمة آت محمداً الوسيلة
 “Ey bu mükemmel davetin ve daimî çağrının (veya kılınacak namazın rabbi olan Allah’ım! Muhammed’e sana yaklaştıracı her türlü vesileyi ihsan et, onu faziletlerle donat. Onu -Kur’ân-ı Kerîm’inde vaad ettiğin övgü makamına yücelt.”²⁹

5. Ezanın Uygulanması

Ezanın tarihçesi ve uygulaması ile ilgili şu üç noktaya dikkat çekmek gerekir:

1- Ezanın hicretten sonra teşri kılındığı ittifakla kabul edilmiştir.

2- Hz. Bilâl’in sabah ezanında ezana, “الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنْ النَّوْمِ” (Namaz uykudan hayırlıdır) ibaresini eklemesi Hz. Peygamber’i memnun etmiş ve bunu sabah ezanında okumasına izin vermiştir.

3- Ezanın okunuş tarzı bizzat Hz. Peygamber tarafından talim edilmiş, onun muallimliğinde günümüze intikal etmiştir.

el-Câmi’u’l-müsnedî’s-sahîhî’l-Muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih, thk. Muhammed Züheyr b. Nasir (Dâru Tavkî’n-Necat, 1422/2001), 1: 126.

28 İbn Sa’d, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zühri, *Kitabü’t-Tabakâti’l-kebir*, ed. Adnan Demircan, 2. b (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 6: 15.

29 Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, 1: 126.

Ezan sırasında, ellerin kulaklara konulmasından, “hayya ale’s-salah” ibaresi okunurken başın sağa, “hayya ale’l-felah” ibaresi okunurken başın sola çevrilmesine, ezanın yüksekçe bir yerde okunmasına ve ezan okunurken farklı taraflara dönülmesine kadar, ezana dair bilinen pek çok ayrıntı Hz. Peygamber’in müezzinlerinden rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in tasvibine dayanmaktadır.³⁰

Hız. Peygamber ve ilk iki halifesi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında cuma günleri sadece hutbeden önce bir iç ezan okunurdu.³¹ Hz. Peygamber minbere çıkıp oturduğunda müezzin ezan okurdu.³² Hz. Osman devrinden itibaren cuma namazı için halkın önceden uyarılması amacıyla namaz vakti gelince dışarıda da ezan okunmaya başlandı.³³

Savaş esnasında dahi ezan okunduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber Uhud’a vardıklarında namaz vakti gelmişti. Resûlullah müşrikleri görüyordu. Bilâl’e ezan okumasını emretti. Kamet getirip arkadaşlarına sabah namazını saflar şeklinde kıldırdı.³⁴

Ezan namaz dışında yeni doğan çocukların kulağına okunmak suretiyle uygulanmaktadır. Hz. Fâtıma, Hasan’ı dünyaya getirdiği zaman Hz. Peygamber’in onun kulağına ezan okuduğu;³⁵ Hüseyin’in iki kulağına ezan ve kamet okuduğu³⁶ kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca hicretten sonra Muhâcirlerden olan ilk çocuk Abdullah b. ez-Zübeyr dünyaya geldiğinde Müslümanlar çok sevindi. Hz. Peygamber kuru bir hurmayı ağzında çiğneyip onun üst damaklarına sürdü ve ona dua etti.

30 Şulul, *Kronoloji*, 465-466.

31 Çetin, “Ezan”, 37.

32 İbn Sa’d, *Tabakât*, 1: 192.

33 Çetin, “Ezan”, 37.

34 İbn Sa’d, *Tabakât*, 2: 30.

35 İbn Sa’d, *Tabakât* (Ter.), 6: 354.

36 İbn Sa’d, *Tabakât* (Ter.), 6: 405.

Onun her iki kulağına da ezan okunmasını emretti. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir onun iki kulağına da ezan okudu.³⁷ Bu güzel uygulama Hz. Peygamber'in ve ashâbının uygulaması olup günümüzde de devam etmektedir.

6. İlk Müezzinler

Sözlükte “çağrıda bulunan, ezan okuyan, kâmet getiren kimse” mânasındaki müezzin kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de “münâdî” anlamında iki âyette geçmektedir.³⁸ Müezzin kelimesi Hadislerde ise “ezan okuyan, kâmet getiren” mânasında kullanılır. Bazen bu anlamda münâdî kelimesi de yer alır.³⁹ Hz. Peygamber hicretten önce Mekke’de bazı duyurular için münâdîler görevlendirmiş, ancak Müslümanları namaza çağırmak amacıyla özel bir görevli tayin etmemiştir. Medine’de genellikle Bilâl-i Habeşî bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda “es-salâh, es-salâh” (haydi namaza) diye çağrıda bulunduyorsa da bu uygulama yeterli görülmemiş, yukarıda geçtiği üzere ezan lafızlarının belirlenmesiyle müezzinlik müessesesi ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Müezzinliğin önemine işaret eden Hz. Peygamber, “İnsanlar müezzinlik yapmanın ve ilk safta bulunmanın ne kadar sevap olduğunu bilselerdi buna ulaşmak için kuraya başvurur, ya da nöbetleşe⁴¹ yaparlardı” demiştir.⁴² Hz. Peygamber bazı hadislerinde ise cennete girmede önceliği olan

37 İbn Sa’d, *Tabakât* (Ter.), 6: 489.

38 “Cennet ehli cehennem ehline: Biz Rabbimizin bize vadettiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin size vadettiğini gerçek buldunuz mu? diye seslenir. “Evet!” derler. Ve aralarından bir çağrıcı, Allah’ın lâneti zalimlerin üzerine olsun! diye bağırır.” el-A’râf 7/44); “(Yusuf) onların yükünü hazırladığı zaman maşrapayı kardeşinin yükü içine koydu! (Kafîle hareket ettikten) sonra bir çağrıcı: Ey kafîle! Siz hırsızınız! diye seslendi.” (Yûsuf 12/70).

39 Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, 1: 40.

40 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Müezzin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 31: 491.

41 İbn Sa’d, *Tabakât*, 7: 275.

42 Küçükbaşçı, “Müezzin”, 491.

kişiler arasında müezzinleri zikretmiştir.⁴³ Hz. Peygamber, “Müezzin sesinin yettiği yerlere kadar insan, cin ve diğer hiç bir şey yoktur ki, onu işitmiş olsun da, kıyamet gününde müezzin için güzel şهادette bulunmasın.”⁴⁴ demiştir. Hz. Ömer’in de hilafetin ağır yüküyle beraber gücü yetseydi ezan okuyacağını, müezzinlik edeceğini⁴⁵ ifade etmesi müezzinliğin önemine işaret etmektedir.

Hz. Peygamber’in üç tane müezzini vardı: Bilâl, Ebû Mahzûre ve İbn Ümmü Mektûm. Bilâl bulunmazsa Ebû Mahzûre müezzinlik yapardı. Ebû Mahzûre de bulunmazsa İbn Ümmü Mektûm müezzinlik yapardı.⁴⁶

Bu üç müezzinin yanı sıra Sa’d b. Âiz’in de müezzinlik yaptığı bilinmektedir. Resûlullah zamanında müezzinlik görevi Medine’de Bilâl-i Habeşî ve İbn Ümmü Mektûm, Kubâ’da Sa’d b. Âiz el-Karaz ve Mekke’de Ebû Mahzûre tarafından yerine getirilmiştir. Müezzinler bir arada buldukları vakit Bilâl birinci, Ebû Mahzûre ikinci, İbn Ümmü Mektûm üçüncü müezzin sayılırdı.⁴⁷ Hz. Osman’ın da Hz. Peygamber’in önünde minberin yanında ezan okuduğu rivayet edilmiştir.⁴⁸

a. Bilâl-i Habeşî

Hicretten kırk yıl kadar önce (581 civarı) Habeş asıllı bir köle olarak Arabistan’ın batı tarafındaki Serât’ta veya Mekke’de Cumah kabilesi içinde dünyaya geldi. Babası Rebâh ve Müslüman olduğu için çeşitli işkencelere mâruz kalan annesi Hamâme de köle idi. Annesine nisbetle İbn

43 İbn Sa’d, *Tabakât* (Ter.), 6: 7.

44 Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, 1: 125.

45 İbn Sa’d, *Tabakât*, 3: 220.

46 İbn Sa’d, *Tabakât*, 3: 177.

47 Küçükaşçı, “Müezzin”, 491.

48 Belâzürî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvud el-Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, 1. b (Beyrut: Dârü’l-fikr, 1417/1996), 2: 185.

Hamâme diye de anılan Bilâl İslâmiyet'i Hz. Ebû Bekir vasiyesiyle kabul etti.⁴⁹

Mekke'de Müslüman olduğunu açıkça söyleyen ilk yedi kişiden biri olduğu için Ümeyye b. Halef ögle vakitlerinde onu kızgın güneş altında sırt üstü yatırır, büyük bir kaya parçasını göğsü üzerine koydurur, sonra da İslâmiyet'ten vazgeçerek Lât ve Uzzâ'ya tapmaya zorlardı. Fakat o her defasında, “Rabbim Allah'tır; O birdir” diyerek bu dayanılmaz işkenceye imanıla göğüs gererdi. Hz. Peygamber onun bu şekilde işkence görmesine son derecede üzülürdü. Hz. Ebû Bekir Müslüman olmayan güçlü siyahî bir köleyi vererek Bilâl'i Ümeyye b. Halef'in elinden kurtardı ve azat etti.⁵⁰

Bilâl-i Habeşî hicretin 1. yılında Hz. Peygamber'in öğrettiği ezanı onun emriyle ilk defa okumakla meşhur oldu ve hayatı boyunca hizada ve seferde Hz. Peygamber'in müezzinliğini yaptı. Sabah ezanını çok erken okuyan Bilâl'in bu ezana, “es-Salâtü hayrün mine'n-nevm” (Namaz uykudan hayırlıdır) ibaresini eklemesi Hz. Peygamber'i memnun etti ve bunu her sabah ezanında tekrarlamasına izin verdi.⁵¹

Bilâl ezanı bitirip de Peygamber'in, kendisinin ezan okuduğunu bilmesini istediğinde kapıda durur ve “Haydi namaza (Hayye ale's-salâh), haydi kurtuluşa (hayye ale'l-felâh), namaz, Ey Allah'ın Resûlü!” derdi. Allah Resûlü evinden dışarıya çıkıp da Bilâl onu görünce kamet getirmeye başlardı.⁵² Bazen de “Anam babam sana feda olsun. es-Selâmü aleyke ya Resûlallah!” şeklinde başka sözler de söylediği olurdu.⁵³

49 Mustafa Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 152.

50 Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, 152.

51 Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, 152.

52 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 176.

53 Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, 2: 185.

Hız. Peygamber, Mekke'nin fethedildiği gün Bilâl'e Kâbe'nin damında ezan okumasını emretti. O da damına çıkarak Kâbe'nin üstünde ezan okudu. Bilâl güneş tam tepe noktasından batıya meyledince ezanı geciktirmeden okurdu ama kamet getirmeyi biraz ertelerdi.⁵⁴

İbn Hişâm'da geçen bir rivayete göre Bilâl sabah ezanını okumadan önce kendi kendine "Ey Allah'ım, ben sana hamt eder ve Kureyş'in senin dinine karşı koymalarına senden yardım dilerim." şeklinde dua ederdi.⁵⁵

Hız. Peygamber vefat edip henüz kabre konmamış iken Bilâl ezan okudu. "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah (Şehadet ederim ki Muhammed, Allah'ın Resûlü'dür)" dediği zaman insanlar mescitte hıçkırarak ağladı. Hız. Peygamber defnedildiğinde Hız. Ebû Bekir Bilâl'e ezan okumasını söyledi. Bilâl, "Sen beni sadece seninle beraber olmam için azat ettiysen bunu benden istemeye hakkın vardır, o zaman ezan okurum. Ama beni Allah için azat ettiysen o zaman beni, kendisi için azat ettiğin Allah ile baş başa bırak!" dedi. Hız. Ebû Bekir, "Seni sadece Allah için azat ettim." dedi. Bilâl, "Öyleyse ben de bundan böyle Allah Resûlü'nden başka hiçbir kimse için ezan okumuyorum." dedi. Hız. Ebû Bekir, "Bu senin bileceğin bir iştir." dedi. Bilâl, "Öyleyse bana Allah yolunda savaşmam için izin ver." dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir ona izin verdi. O da Şam'a gitti ve orada öldü.⁵⁶ Yaygın olan rivayetlere göre Bilâl-i Habeşî Hız. Peygamber'in vefatından sonra ezan okumamıştır.⁵⁷

Başka bir rivayete göre Hız. Peygamber vefat ettiği zaman Bilâl, cihada gitmek için Hız. Ebû Bekir'den izin istedi. Hız. Ebû Bekir yaşlandığını ve hatırı için yanında kalmasını istedi.

54 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 177.

55 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2: 509.

56 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 178.

57 Fayda, "Bilâl-i Habeşî", 152.

Bilâl, Ebû Bekir ölünceye kadar onunla beraber kaldı. Halife vefat ettiğinde Bilâl, aynı şeyi Hz. Ömer'e söyledi. Hz. Ömer de onun talebini geri çevirdi. Bilâl ısrar edince Hz. Ömer, "Ezan okuma işini kime vermemi uygun görürsün?" dedi. Bilâl: "Sa'd'a vermeni tavsiye ederim. Zira o, Allah Resûlü'ne ezan okumuştur." dedi. Bunun üzerine Ömer, Sa'd'ı çağırdı ve ezan okuma görevini ona verdi.⁵⁸ Bir defasında bazı Müslümanlar Bilâl'in ezan okuması için halife Hz. Ömer'e müracaat ettiler; halifenin isteği üzerine Bilâl Suriye'de bir defa ezan okudu ve dinleyenleri ağlattı.⁵⁹

b. Ebû Mahzûre

Ebû Mahzûre Kureyş'in Cumah koluna mensuptur. Mekke'nin fethedildiği yıl Hz. Peygamber ile Ci'râne'de karşılaştıktan sonra Müslüman oldu. O sırada Resûl-i Ekrem Tâif Muhasarası'ndan Ci'râne'ye dönüyordu. Namaz vakti gelince müezzin ezan okumaya başladı. Resûlullah'a karşı büyük bir kin ve düşmanlık besleyen Ebû Mahzûre ile Kureyşli on genç ezan sesini işitince bir yere gizlendiler ve alaylı bir şekilde müezzini taklit ederek yüksek sesle ezan okudular. İçlerinden birinin güzel sesli olduğunu fark eden Hz. Peygamber onları yanına çağırttı ve kendilerine birer birer ezan okuttu. En son okuyan Ebû Mahzûre'nin sesini çok beğenerek ona ezanı öğretti; daha sonra namaz vakti gelince elini başına koyup alnını okşadı ve ezan okumasını emretti. Ebû Mahzûre bu emri isteksiz bir şekilde yerine getirdikten sonra Hz. Peygamber ona bir miktar gümüş para verdi ve kendisine dua etti. Gönlü İslâmiyet'e ısınan Ebû Mahzûre orada Müslüman oldu ve Hz. Peygamber'den kendisini Mekke'deki Harem-i Şerif'e müezzin yapmasını istedi. Bu arzusunu kabul eden Hz. Peygamber, Mekke

58 İbn Sa'd, *Tabakât*, 3: 178.

59 Fayda, "Bilâl-i Habeşî", 152.

Valisi Attâb b. Esîd'e gitmesini ve yeni görevini ona bildirmesini söyledi.⁶⁰

Resûlullah Mekke'yi fethettiği gün Ebû Mahzûre yanına geldi ve Peygamber'e şöyle dedi: "Ya Resûlallah! senin için ezan okuyayım mı?" Resûlullah ona, "Oku!" dedi. Ebû Mahzûre Bilâl ile beraber ezan okudu. Resûlullah Medine'ye döndükten sonra Ebû Mahzûre ezan okumak üzere Mekke'de kaldı ve hicret etmedi.

Ebû Mahzûre, Mekke'deki Mescidi'l-Harâm'da Resûlullah'ın müezzini idi. 59 yılında, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilafetinin sonlarında ölünceye kadar bu göreve devam etti. Onun Mescidü'l-Harâm'daki müezzinlik görevi, kendisinden sonra da bugüne kadar çocuklarının ve torunlarının elinde devam etmiştir.⁶¹

Ebû Mahzûre hakkında, Ebû Dehbel Vehb b. Zem'â el-Cumahî şu beyti okumuştur:

*Örtülü Kâbe'nin Rabbine yemin olsun ki,
Muhammed'in okuduğu surelere yemin olsun ki,
Ebû Mahzûre'nin güzel sesiyle okuduğu ezana yemin olsun ki,
Ben de unutulmayacak, hep anılacak işler yapacağım.*⁶²

c. İbn Ümmü Mektûm

Medineli âlimler adını Abdullah, Iraklılar ise Amr şeklinde kaydeder. Ümmü Mektûm, annesi Âtike bint Abdullah el-Mahzûmiyye'nin künyesi olup ona nispetle İbn Ümmü Mektûm diye tanınmıştır. Anadan doğma kör olduğu veya küçük yaşta gözlerini kaybettiği, bu sebeple annesine Ümmü Mektûm denildiği de nakledilir. Hz. Hatice'nin

60 Murat Sarıçık, "Ebû Mahzûre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 179.

61 İbn Sa'd, *Tabakât*, 6: 7.

62 Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, 2: 184.

dayısının oğludur. Mekke’de İslâmiyet’i ilk kabul edenlerden biri olan İbn Ümmü Mektûm burada Resûlullah’a müezzinlik yaptı. Mus‘ab b. Umeyr ile İbn Ümmü Mektûm ilk muhacirler olarak kabul edilmektedir. İbn Ümmü Mektûm, Medine’de Mus‘ab’la birlikte halka Kur’an öğretmekle meşgul oldu. Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle Medine dışına çıktığı zaman İbn Ümmü Mektûm ona vekâlet etti ve geride kalanlara namaz kıldırdı. Bu görevin kendisine on üç defa verildiği kaydedilmektedir. Hz. Peygamber Mekke’de bazı müşriklere Müslümanlığı anlattığı bir sırada İbn Ümmü Mektûm yanına gelerek Allah’ın ona öğrettiği meseleleri kendisine anlatmasını istemiş, Resûl-i Ekrem’in onun bu davranışından dolayı hoşnutsuzluk göstermesi üzerine kendisini uyaran âyetler nâzil olmuştur.⁶³ Daha sonra Hz. Peygamber’in İbn Ümmü Mektûm’a iltifat edip ikramda bulunduğu ve “Ey kendisinden dolayı rabbimin beni azarladığı zat, merhaba!” diye hitap ettiği bilinmektedir.⁶⁴

İbn Ümmü Mektûm, kendisi âmâ olduğu halde, Resûlullah’ın müezzini idi. Bilâl ezan okuyor, İbn Ümmü Mektûm ise kamet getiriyordu. Bazen de İbn Ümmü Mektûm ezan okur, Bilâl kamet getirirdi. Abdullah b. Ömer’den rivayet edildiğine göre: Resûlullah şöyle dedi: “Bilâl gece ezan okuyor. Bu sebeple İbn Ümmü Mektûm nida edinceye kadar yiyin ve için!”⁶⁵ Yani Bilâl ezanı çok erken okuduğu halde o, fecir doğup sabah namazı vakti girdiği kendisine bildirildiğinde ezan okumaktaydı.

63 “(Peygamber), yüzünü ekşitti ve geri döndü. Âmânın kendisine gelmesinden ötürü. Belki o temizlenecek. Yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince. Sen ona yöneliyorsun. Oysa ki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak sana gelen. Ve (Allah’tan) korkarak gelenle. Sen onunla ilgilenmiyorsun. Hayır! Şüphesiz bunlar bir öğüttür. Dileyen ondan (Kur’an’dan) öğüt alır.” (Abese 80/1-2).

64 Abdullah Aydınlı, “İbn Ümmü Mektûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 434.

65 İbn Sa’d, *Tabakât*, 4: 155.

d. Sa‘d b. Âiz

Sa‘d b. Âiz, Ammâr b. Yâsir’in mevlasıdır. Babasının adı Abdurrahman’dır. Karaz adında bir nevi yaprak ticareti yaptığı ya da Yemen’de Karez denilen yerde ticaret yaptığı için kendisine “Sa‘dü’l-Karez” denilmiştir. Sa‘d, Hz. Peygamber’in sağlığında Kubâ mescidinde müezzinlik yapmıştır. Onu Hz. Ebû Bekir Kubâ mescidinden alarak Mescid-i Nebevî’ye müezzin olarak atamıştır. Bilâl’den sonra Mescid-i Nebevî’de müezzinlik yaptı. Halife b. Hayyât, onun Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de müezzinlik görevini sürdürdüğünü nakletmektedir. Kendisinden sonra müezzinlik görevini oğulları yerine getirmiştir. Kendisinden iki oğlu Abdurrahman ve Ömer rivayette bulunmuştur.⁶⁶

66 İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi’s-Sahâbe: Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*, 2. b (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 2: 340.

Sonuç

Çeşitli din ve inanca sahip toplumların dinî ritüellerini yerine getirirken ya da önemli günleri kutlarken yaptıkları bazı uygulamalar vardır. Mekke döneminde İslâm dininde namaza çağrı anlamında bir uygulama yoktu. Müslümanların sayısı, ibadetlerini gizli olarak yapmaları gibi sebeplerden böyle bir ilana ihtiyaç duyulmamıştı. Medine döneminde ihtiyaç duyulduğunda Hz. Peygamber sahâbe ile istişare etti. Yapılan teklifler diğer inançlara sahip kişilere ait uygulamalar olduğu için bunlar kabul görmedi. Resûlullah bu duruma üzülmüyordu. Abdullah b. Zeyd ve Ömer b. el-Hattâb'ın gördüğü rüyalar Hz. Peygamber'i memnun etti. Bilâl'e o sözleri okumasını söyledi ve ezan Müslümanları davet anlamında okunmaya başlandı.

İslâm tarihinde ezan, menşei itibariyle çok farklı bir yerde durmaktadır. Hz. Peygamber'in huzurunda gerçekleştirilen ve karara bağlanmayan bir istişare sonrasında, rüya neticesi ve Hz. Peygamber'in de tasvibi ile müminleri namaza çağırma aracı olarak kabul edilmiştir. Allah Teâlâ da ezanla ilgili âyetlerle adeta Müslümanların bu ortak kararını onaylamıştır.

Ezanı ilk okuma şerefine eren Bilâl'den sonra ezan okumaya devam edenler âyet ve hadislerde taltif edildi. Hz. Peygamber döneminde müezzinin ezanı önce bir dama çıkararak okuması sonra Mescid-i Nebevî'de tahsis edilen yüksek yerde okuması esas alınarak ezanın simgesi olarak minareler inşa edilmiştir. Önce ezanın simgesi olan minareler zaman içinde İslâm'ın simge ve sembolü haline gelmiştir. Çünkü minarenin görüldüğü yerlerin İslâm beldesi olduğu ve orada İslâm'a ve kurtuluşa çağrı yapıldığı, dolayısıyla o belde sakinlerinin yükselen minarelerden okunan ezanlar sayesinde Allah'a ve Peygamberine uydukları anlaşılmaktadır.

Başlangıçta sadece Müslümanları namaza davet etme aracı olan ezan, İslâm coğrafyasının gelişmesi ile farklı boyutlar kazanmıştır. Müslümanları bir araya getiren, onları birbirine bağlayan bir işleve sahip olmuş; günümüze kadar özünden hiçbir şey kaybetmemiştir. Müslümanların gönlüne ve coğrafyasına yerleşmiş, kimliklerinin oluşumunda önemli bir görev üstlenmiş; ümmet için ortak bir dil, bir şîâr ve şuur olmuştur.

Böylesine önemli ve övülen bir çağrı olan ezanın zamanla fikhî durumu, fazileti, şartları, sünnetleri, mekruhları ve adabı ile ilgili hükümler ortaya konulmuş; ilk dönemlerden itibaren başta hadis kitapları olmak üzere çeşitli eserlerde yerini almış; hakkında müstakil eserler, makaleler ve tebliğler kaleme alınmıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855). *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnâvût, 50 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1420/1999.
- Aydınli, Abdullah. "İbn Ümmü Mektûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 20: 434-435.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93). *Ensâbü'l-Eşraf*. Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli, 1. bs., 13 cilt, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1417/1996.
- Bilgiç, Musa. *Buhârî'nin el-Câmiu's-sahîh'indeki Ezanla İlgili Rivayetlerin Hadis Tekniği ve Yorumu Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870). *el-Câmi'u'l-müsnedi's-sahîhi'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nasır, 9 cilt, Dâru Tavkı'n-Necat, 1422/2001.
- Çakan, İsmail Lütfü. "Abdullah b. Zeyd b. Sa'lebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, 1: 144.
- Çetin, Abdurrahman. "Ezan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12: 36-38.
- Demircan, Adnan. *Siyer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Fayda, Mustafa. "Bilâl-i Habeşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 6: 152-153.

- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55). *et-Târîh*. 2. bs., Riyad: Daru Taybe, 1405/1985.
- Heyet. *Hadislerle İslâm*. 1. bs., 7 cilt, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449). *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe: Sahâbe-i Kirâm Ansiklopedisi*. Çev. Naim Erdoğan, 2. bs., 5 cilt, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (ö. 218/833). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Thk. Mustafa es-Sekâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdü'l-Hafiz Şiblî, 4 cilt, Beyrut: el-Mektebetü'l-ilmîyye, t.y.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887). *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-cil, t.y.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısırî (ö. 711/1311). *Lisânü'l-'Arab*. 3. bs., 18 cilt, Beyrut: Dâru İhyâü't-türâsü'l-Arabî, 1419/1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (ö. 230/845). *Kitabü't-tabakâti'l-kebîr*. 2. bs., 11 cilt, İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî (ö. 230/845). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 2. bs., 9 cilt, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1997.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Müezzin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 31: 491-496.

Sarıcık, Murat. “Ebû Mahzûre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10: 179-180.

Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. 3. bs., İnsan Yayınları, 2011.